

34. Chepeleva N. V. Samoproektirovanie kak faktor razvitiya lichnosti / N. V. Chepeleva // Aktual'ni problemi psihologii. – 2014. – T. 2, Vip. 8. – S. 4-15.
35. Yung K.G. O stanovlenii lichnosti / K.G.Yung // Sobranie sochinenij. Konflikty detskoj dushi. – M.: Kanon, 1997. – S. 185–208.
36. Blasi A. Concept of development in personality theory // Loevinger J. Ego Development: Conceptions and Theories. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1976. – P.29–53.
37. Deci E.L. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health / E.L.Deci, R.M. Ryan // Canadian Psychology. – 2008. – Vol. 49. – P. 182-185.
38. Diener E. Subjective well-being: the science of happiness and a proposal for a national index / E. Diener // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – P. 34-43.
39. Loevinger J. Ego Development: Conceptions and Theories / J.Loevinger. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1976. – 546 p.
40. Maddi S. The Courage and Strategies of Hardiness as Helpful in Growing Despite Major. Disruptive Stresses / S. Maddi // American Psihologist. – 2008. – Vol. 63. – Issue 6. – P. 563–564.
41. Maddi S.R. The search for meaning / S.R. Maddi // The Nebraska symposium on motivation 1970 / W.J. Arnold, M.H. Page (Eds.). – Lincoln: University of Nebraska press, 1971. – P. 137-186.
42. Ryff C.D. The structure of psychological well-being revisited / C.D. Ryff, C.L.M. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol. 69. – P. 719–727.

УДК [17.035.3+[172.12:159.923.2]-053.67(477)

DOI 10.31652/2415-7872-2021-66-131-137

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Давидюк М. О., orcid.org/0000-0002-2055-601X

Поливана А. С., orcid.org/0000-0002-5019-7898

Статтю присвячено аналізу впливів етнічних стереотипів на громадянську самосвідомість сучасної української молоді. Для студентської вибірки у 30 чоловік (у віці від 17 до 20 років) були застосовані методики: тест М. Куна і Т. Мак-Партланда «20 висловлювань» для виявлення належності до різних соціальних груп, семантичний диференціал Ч. Осгуда для визначення характеру й змісту етнічних автостереотипів і гетеростереотипів; багатофакторний питальник О. Дейнеки «Опитувальник громадянина» для визначення рівня громадянської самосвідомості (адаптований для українських респондентів і скорочений до 15 пунктів); модифікація питальника Дж.Фінні (MIEM-R). За результатами дослідження було виявлено, що громадянська самосвідомість пов'язана з етнічною ідентичністю, але це не гарантує високого рівня розвитку обидвох якостей. Про це свідчать невисокі кореляційні взаємозв'язки етнічної ідентичності і маркерів громадянськості (образ власної держави, стратегія поведінки громадянина, світоглядні орієнтири відповідального громадянина). Позитивні етнічні автостереотипи як ядро етнічної ідентичності не пов'язані з позитивним переживанням громадянської належності – не має зв'язку з такими показниками, як гордість за країну, підтримка ініціатив влади, дотримання законів, збереження культури. Таким чином, громадянська самосвідомість молоді, хоч і пов'язана з етнічною ідентичністю й позитивними переживаннями належності до українського народу, не визначається лише етнічною належністю, глибина цього складного особистісного утворення залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів.

Ключові слова: етнічна ідентичність, громадянська самосвідомість, етнічний автостереотип, українська молодь, семантичний диференціал, показники громадянськості.

INTERRELATION OF ETHNIC IDENTITY AND CIVIL SELF AWARENESS OF MODERN UKRAINIAN YOUTH

Davydiuk M. O., Polyvana A. S.

The article presents the analysis of the influence of ethnic stereotypes on the civil consciousness of contemporary Ukrainian youth. For the student sample of 30 people (aged 17-20 years), such methods were applied: M. Kuhn and T. McPartland's "Twenty statements test" to identify belonging to different social groups, Ch. Osgood's Semantic Differential was employed to determine the nature and the content of ethnic autostereotypes and heterostereotics; a multivariate questionnaire by O. Deineka "Questionnaire of a citizen" to determine the level of civic self-awareness (adapted for Ukrainian respondents and shortened to 15 points); modified version of the questionnaire by J.Finney (MIEM-R). The results of the study show that civic self-awareness is related to ethnic identity, but this does not guarantee a high level of development of both qualities. This is evidenced by low correlation between ethnic identity and markers of citizenship (the image of their own state, the strategy of the citizen's behavior, ideological guidelines of responsible citizen). Positive ethnic autostereotypes as the core of ethnic identity are not related to the

positive experience of civic affiliation – it has nothing to do with such indicators as pride for the country, support for government initiatives, law enforcement, and cultural preservation. Consequently, the civic self-awareness of modern Ukrainian youth, although related to ethnic identity and positive experiences of belonging to Ukrainian people, is not determined solely by ethnic belonging, the depth of this complex personal formation depends on many subjective and objective factors.

Keywords: *ethnic identity, civil consciousness, ethnic autostereotype, Ukrainian youth, semantic differential, indicators of citizenship.*

Проблеми формування громадянської самосвідомості актуальні на будь-якому етапі розвитку громадянського суспільства. В умовах глобалізації людські спільноти розвиваються нерівномірно, тому політичними гравцями на міжнародній арені стають або культурні спільноти, або державницькі й соціально-територіальні. Ця ситуація породжує питання про співвідношення етнічного й громадянського, локального і глобального.

В останні роки в Україні відбулися суттєві суспільні трансформації, що наклали вії відбиток на громадянську самосвідомість і етнічну ідентичність наших співгромадян: події на Донбасі призвели до вимушеної міграції, коли частина громадян переїхала зі Сходу в інші регіони країни, частина виїхала за кордон, через скрутне матеріальне становище мешканці усіх регіонів країни змушені шукати шляхи заробітку в країнах Європи, Азії, у США і Канаді.

Велика кількість молодих людей мають досвід спілкування – реального та віртуального – з представниками інших країн і народів, і відповідно, мають уявлення про специфічні особливості людей, які проживають за кордоном. Цей фактор також впливає на характер і зміст різного роду етнічних уявлень і стереотипів, на громадянські і патріотичні почуття молоді, провокує соціальні порівняння, часто не на користь власної держави. У таких непростих обставинах розвиток громадянської самосвідомості українців відбувається на тлі конфронтацій різних чинників і часто невідомо, від чого залежатиме результат цього процесу. Громадянська самосвідомість особистості знаходить свій вияв у певних категоріях, тобто тих поняттях, завдяки яким особистість оцінюється з погляду її служіння суспільству: героїзм, самопожертва, суспільно-корисна діяльність, громадські ініціативи. Але протягом життя громадянська самосвідомість особистості може змінюватися, мати неоднакову силу й рівні прояву, залежно від обставин: погляди людини, що змінюються протягом життя, визначають відмінності у формуванні уявлень про себе як про громадянина, індивідуальну самооцінку, а також сприйняття зовнішніх соціальних факторів впливу на особистість. Скажімо, такий прояв громадянської самосвідомості як допомога німеччому сусіду в юнацькому віці може трансформуватися в служіння людям, активну життєву позицію в місцевій громаді, і, навпаки, відчуття незадоволеності й соціального дискомфорту може зупинити розвиток громадянської самосвідомості – в такому разі з'явиться бажання виїхати з країни, ігнорувати службу в Збройних силах, неготовність співпрацювати з різними соціальним інститутами.

У той самий час кожен суб'єкт може мати відмінний від інших рівень громадянської самосвідомості. Так, різні люди, перебуваючи на однакових посадах, сприймаючи одні й ті самі явища, неоднаково визначатимуть рівень свого громадянського самоусвідомлення, що виявлятиметься або в збагаченні власного культурного рівня, соціального досвіду, життя країни, чи у використанні суспільних ресурсів задля особистого успіху й збагачення. З огляду на це постає закономірне питання: що зумовлює глибину громадянського самоусвідомлення й силу проявів власної громадянськості? Чи це якісь зовнішні об'єктивні чинники ситуації життя людини, чи внутрішні суб'єктивні фактори, сформовані завдяки попередньому досвіду?

В основі громадянської самосвідомості лежить громадянська ідентичність, що своєю чергою, складається із сукупності різних ідентичностей, адже кожна людина в своєму житті є членом багатьох соціальних груп і має декілька соціальних ідентичностей одночасно. Етнічна та громадянська ідентичності є одними з найбільш значущих. Етнічна ідентичність традиційно визначається як складова соціальної ідентичності, психологічна категорія, що стосується усвідомлення власної належності до певної етнічної спільноти (народу)» [10, с. 229]. На думку більшості сучасних дослідників, етнічна ідентичність – це не лише самоототожнення, а й уявлення про свій народ, його мову та культуру, територію, політичні інтереси, а також емоційне ставлення до них і готовність діяти заради них за певних умов (захищати територію, на якій мешкає твоя спільнота, від нападників, або підтримувати постраждалих співвітчизників) [6].

У соціально-психологічній науці в останні десятиліття оформилася тенденція до пошуку зв'язків між громадянською самосвідомістю і рівнем етнічної ідентичності: на цьому, зокрема, фокусується увага в дослідженнях і розвідках Е. Сміта, Моніки Тофт, Дж.Де Воса і Л. Романуссі-Росс, В.Свтуха, О. Стегнія, Т. Татаренко та ін. [5; 8; 9; 14]. При цьому важливим питанням виявляється поєднання етнічності з суміжними параметрами соціальної ідентифікації, насамперед з громадянською ідентичністю й самосвідомістю [7].

Тому нам видається актуальним, доцільним і корисним на сучасному етапі розвитку українського суспільства порівняти змістове наповнення етнічних компонентів соціальної ідентичності особистості зі змістом структур громадянської самосвідомості. Ми прагнемо зрозуміти: чи заважає розвитку громадянськості етнічність (серед політичних діячів постулюється думка про те, що саме актуалізована етнічність провокує сепаратизм і регіоналізм, утім, «тенденція, що існувала донедавна – до практичного

отожднення регіоналізму із сепаратизмом – відходить у минуле. Сьогодні це поняття є ціннісно нейтральним, хоч можливість трансформації регіоналізму у сепаратизм не відкидається» [1]. Чи можлива позитивна сумісність високого рівня громадянського самоусвідомлення й глибоких почуттів до свого етносу, що відкриватиме важливий соціальний ресурс оновлення суспільства?

Етнічна ідентичність у своїй структурі поєднує афективний, когнітивний, мотиваційний компоненти [3; 10]. Кожен із тих компонентів має свій зміст, котрий не лише дає цілісне уявлення про ідентичність, а й дозволяє визначити, що означає для індивіда ідентифікація з конкретною групою, яким є емоційне наповнення етнічної ідентичності, значущість власного членства в групі. Афективний і когнітивний компоненти знаходять свій вияв у автостереотипах (знання й оцінка образу власної етнічної групи), мотиваційний компонент виявляється в потребах групової солідарності [4, с.62].

Мета статті – визначити й охарактеризувати психологічні аспекти взаємозв'язку між етнічними стереотипами та громадянською самосвідомістю особистості.

Ми прагнули дослідити, яким є рівень громадянської самосвідомості сучасного українського студентства як найбільш активної, перспективної і неупередженої соціальної верстви, котра має досвід різного роду комунікацій, здатна до швидкої мобілізації зусиль, володіє широким спектром інноваційних технологій. Ми також вважали за доцільне з'ясувати, яким є змістове наповнення етнічних автостереотипів, що визначають емоційне забарвлення усвідомлення власної етнічності, і визначити, чи впливають етнічні автостереотипи на рівень громадянського самоусвідомлення.

На початку свого наукового пошуку ми припустили, що позитивне емоційне забарвлення етнічних автостереотипів пов'язане з високим рівнем громадянської самосвідомості молоді, і навпаки – негативні оцінки власної етнічності і позитивні оцінки представників інших етносів провокують різного роду комплекси меншовартості, прагнення залишити країну і влаштувати своє життя в економічно стабільній державі.

Для проведення дослідження нами було використано такі методи:

- Тест М. Куна і Т. Мак-Партланда «20 висловлювань» для виявлення належності до різних соціальних груп (стать, вік, національність, релігія, професія, політичні, моральні, ідеологічні переконання);
- Семантичний диференціал Ч. Осгуда для визначення характеру й змісту етнічних автостереотипів і гетеростереотипів;
- Багатофакторний питальник О. Дейнеки «Опитувальник громадянина» для визначення рівня громадянської самосвідомості (адаптований для українських респондентів і скорочений до 15 пунктів) [2].
- Методика вивчення вираженості етнічної і громадянської ідентичності, що є модифікацією питальника, запропонованого Дж.Фінні (МІЕМ-R) [13].

У дослідженні взяли участь 30 студентів ВДПУ імені Михайла Коцюбинського у віці від 17 до 20 років. Серед них – 20 дівчат і 10 хлопців. До цієї збірної групи увійшли студенти, які мають досвід міжкультурної та міжетнічної комунікації – 6 респондентів перебували на стажуванні протягом минулих навчальних років у Польщі, Чехії, Німеччині. 8 чоловік з числа респондентів регулярно співпрацюють з неурядовими організаціями з Великої Британії, Литви, Італії, відвідували названі країни, знають декілька іноземних мов. Практично всі респонденти мають досвід спільного навчання й неформального спілкування з китайськими студентами, які вже декілька років поспіль вивчають мистецькі дисципліни у ВДПУ імені М. Коцюбинського. З огляду на це ми вирішили запропонувати нашим респондентам оцінити риси свого та інших народів (збірний образ представників європейських країн різних національностей був утілений нами в конструкт «типовий європеець», а конструкт «типовий китаець» мав бути стимулом для оцінки представника народу, який не має багато спільного з українцями, різниться з нами своїм менталітетом, культурою, ідеологією), з огляду на практичну значущість результатів майбутнього дослідження ми могли отримати матеріал для оптимізації міжкультурної комунікації в освітній сфері та для побудови програм соціально-культурної адаптації іноземних студентів до вітчизняних реалій. Опишемо коротко процедуру проведення дослідження.

За допомогою тесту «20 висловлювань» студентам упродовж 12 хвилин пропонувалося охарактеризувати себе як представника різних соціальних груп, носія певних систем цінностей, виконавця конкретних соціальних ролей, і обґрунтувати ступінь значущості цих складових власної ідентичності, прооранжувавши за спаданням.

1. За допомогою запропонованих шкал семантичного диференціалу студентам пропонувалось оцінити: 1) типового українця; 2) типового європейця; 3) типового китайця. Для виявлення значущих відмінностей одержаних оцінних суджень використовувався t-критерій для незалежних вибірок. Основні результати за шкалами й факторами семантичного диференціалу представлені в табл. 1. Під час опрацювання результатів оцінок респондентів дані за біполярними шкалами конвертувались у 7-бальну шкалу, тому цифра 4 відповідає нейтральній відмітці на шкалі, значення < 4 свідчить про негативну спрямованість оцінки (негативний полюс шкали), значення > 4 засвідчує позитивну спрямованість стереотипу (позитивний полюс шкали).

2. Робота з багатofакторним питальником О. Дейнеки передбачала вибір маркерів власної громадянської позиції, образу ідеальної та реальної держави, виявлення особистої громадянської відповідальності респондентів.

3. Робота з опитувальником Дж. Фінні мала на меті отримання відповідей на 12 тверджень, які давалися з використанням 4-бальної шкали («повністю згоден», «швидше згоден, ніж ні», «швидше не згоден, ніж згоден», «абсолютно не згоден»). Ця опитувальник містить в собі дві субшкали: вираженості когнітивного компонента етнічної ідентичності й вираженості афективного компонента етнічної ідентичності.

Проаналізуємо одержані нами результати.

1. З даних, отриманих у результаті роботи з семантичним диференціалом і представлених у Таблиці 1, можемо побачити, що всі три стереотипи загалом позитивні за своєю спрямованістю, при чому автостереотип українців з більшості оцінюваних параметрів більш сприятливий і привабливий порівняно з гетеростереотипами (це відповідає традиційним зіставним характеристикам авто- і гетеростереотипів [12].

Таблиця 1

Середні оцінки за шкалами семантичного диференціалу авто- і гетеростереотипів українськими респондентами

№	Шкала семантичного диференціалу	Типовий європеець	Типовий китаєць	Типовий українець
1	Привабливий-непривабливий	4,13 ₃	3,44 ₃	5,88 _{1,2}
4	Сумлінний-безвідповідальний	4,70 _{2,3}	5,37 _{1,3}	4,09 _{1,2}
7	Добрий-егоїстичний	5,11 ₂	4,45 ₁	4,80
10	Чуйний-безсердечний	5,08 ₂	4,52 _{1,3}	5,11 ₂
13	Справедливий-несправедливий	4,44 ₃	4,75	5,09 ₁
16	Дружний-ворожий	5,60	5,26	5,52
19	Чесний-нещирий	4,62	4,59	4,85
Фактор «Оцінка»		4,81	4,62	5,04
2	Сильний-слабкий	5,24 _{2,3}	3,67 _{1,3}	5,73 _{1,2}
5	Упертий-поступливий	4,04 ₃	3,70 ₃	2,91 _{1,2}
8	Незалежний-залежний	3,85 ₃	4,26 ₃	5,06 _{1,2}
11	Рішучий-нерішучий	4,75 ₃	4,42 ₃	5,42 _{1,2}
14	Напружений-розслаблений	4,52 ₂	3,63 _{1,3}	4,73 ₂
17	Упевнений-непевнений	4,54 ₃	4,16 ₃	5,57 _{1,2}
20	Самостійний-несамостійний	5,24	5,06	5,29
Фактор «Сила»		4,59	4,12	4,95
3	Балакучий-мовчазний	5,72 ₂	4,24 _{1,3}	5,52 ₂
6	Відкритий-закритий	5,42 ₂	3,85 _{1,3}	5,86 ₂
9	Діяльний-пасивний	5,01	5,08	5,18
12	Енергійний-млявий	5,59 ₂	4,72 _{1,3}	5,47 ₂
15	Метушливий-спокійний	3,83	3,47 ₃	4,40 ₂
18	комунікабельний-відлюдкуватий	5,68 ₂	4,37 _{1,3}	6,06 ₂
21	Дратівливий-спокійний	4,27 ₃	4,75 ₃	3,63 _{1,2}
Фактор «Активність»		5,07	4,35	5,16

*Нижній індекс означає номер групи, відмінності з якою виявляються статистично значущими на рівні не нижче за 0,05

Виявлені лише дві шкали, за якими існують статистично значущі відмінності між всіма трьома порівнюваними групами: «сумлінний-безвідповідальний» (найбільш сумлінні (доброчесні), на думку українців, китайці, найменш добросовісні – самі українці), а також «сильний-слабкий» (максимальні бали – в українців, мінімальні – в китайців). Також за шістьма шкалами було виявлено значущі відмінності між оцінками типового китайця, з одного боку, і типового європейця чи українця з іншого. За шкалою «чуйний-безсердечний» (фактор «оцінка») китайці оцінюються як менш чуйні, за шкалою «напружений-розслаблений» (фактор «сила») – як більш розслаблені, за шкалами «балакучий-мовчазний», «відкритий-закритий», «енергійний-млявий» і «комунікабельний-відлюдкуватий» (фактор «активність») – загалом як більш інтровертовані люди порівняно з українцями та європейцями. За шкалою «справедливий-несправедливий» виявлено значущу відмінність між оцінками типового українця і європейця (на користь

українців), за шкалою «метушливий-спокійний» – між оцінками українця і китайця (українці в автостереотипі сприймаються як більш метушливі, за шкалою «добрий-егоїстичний» – між оцінками європейця і китайця (європейці вважаються добрішими). За чотирма шкалами «дружній-ворожий», «чесний-нещирий», «самостійний-несамостійний», «діяльний-пасивний» – не було виявлено відмінностей між оцінюваними групами. Загалом між оцінками типового українця і європейця було виявлено дев'ять значущих відмінностей (п'ять з яких належать до фактору «сила»), між оцінками типового китайця і українця – 15 значущих відмінностей (шість належать до фактору «сила» і шість – до фактору «активність»), між оцінками типового європейця і китайця – дев'ять значущих відмінностей (чотири з них належать до фактору «активність»). Таким чином, типовий українець в автостереотипі постає як більш активний, екстравертований у порівнянні з типовим китайцем, так само більш екстравертованим (порівняно з китайцем) українці вважають типового європейця.

Узагальнивши всі описані факти, ми виділили п'ять рис, найбільш специфічних для оцінюваних груп, на думку українських студентів. В автостереотипі українців вони постають як комунікабельні, привабливі, відкриті, сильні, поступливі. Гетеростереотипи наших респондентів не мають негативного забарвлення, всі молоді люди прагнули охарактеризувати представників інших етносів за допомогою позитивних рис (скажімо, виділяючи в якості специфічних для типового європейця «доброту» і «сумлінність» для китайця).

2. Як пов'язані етнічні стереотипи українських студентів з їхньою етнічною ідентичністю? Сумарні оцінки по кожному з показників питальника етнічної ідентичності Дж. Фінні і сумарні оцінки, отримані за методикою семантичного диференціалу, в оцінці етнічних стереотипів піддалися кореляційному аналізу, що в підсумку виявив досить високі кореляційні залежності між сумарними оцінками автостереотипу і сумарним показником оцінок етнічної ідентичності ($r=0.59$, $p \leq 0.01$). Таким чином, етнічність залишається доволі значущою категорією для сучасної української молоді, належність до української нації викликає в більшості респондентів позитивні емоції і позитивні самооцінки. Хоча високий рівень етнічної ідентичності не може бути свідченням гарантовано високого рівня громадянського самоусвідомлення: не мають значущих кореляційних зв'язків етнічна ідентичність і маркери громадянськості.

3. Етнічна ідентичність тісно пов'язана лише з позитивним образом власної держави ($r=0.9$, $p \leq 0.01$), натомість високий рівень солідарності і готовності пожертвувати особистими інтересами заради інтересів громади мають низький кореляційний зв'язок із етнічною ідентичністю і сумарним числом оцінок етнічного автостереотипу ($r=0.11$, $p \leq 0.01$). Громадянський оптимізм і підтримка дій владних структур мають слабку позитивну кореляцію ($r=0.18$, $p \leq 0.01$), також не мають тісного зв'язку усвідомлення необхідності дотримуватись державних законів і етнічна ідентичність ($r=0.13$, $p \leq 0.01$). Етнічна ідентичність має слабкий кореляційний зв'язок з бажанням покинути країну і виїхати за кордон ($r=0.22$, $p \leq 0.01$). Існує зв'язок між громадянською ідентичністю і такими показниками громадянськості, як «віра в світле майбутнє країни» ($r=0.42$, $p \leq 0.01$), «розрахунок на себе, а не на державу» ($r=0.42$, $p \leq 0.01$), «стурбованість законодавчими нововведеннями» ($r=0.43$, $p \leq 0.01$), «провина самих громадян у проблемах країни» ($r=0.29$, $p \leq 0.01$). Такі показники громадянського самоусвідомлення, як «важливіший матеріальний добробут, аніж стан культури», «провина влади у всіх проблемах», «принципи моралі працюють краще, аніж закон» показали дуже низькі кореляційні зв'язки з громадянською ідентичністю і етнічною ідентичністю (для вибірки у 30 чоловік коефіцієнт рангової кореляції у 0,25 і нижче не є показником зв'язку між ознаками).

4. За результатами кореляційного аналізу спостерігається взаємний зв'язок середньої сили між громадянською (тест М. Куна і Т. Мак-Партланда й питальника Дж. Фінні) та етнічною ідентичністю ($r=0.32$, $p \leq 0.01$).

Стосовно етнічних гетеростереотипів, то вони здебільшого мають позитивне і нейтральне емоційне забарвлення, а сумарне число оцінок представників інших національностей має середній рівень кореляційних зв'язків із громадянськістю ($r=0.31$, $p \leq 0.01$).

Висновки. Громадянська самосвідомість пов'язана з етнічною ідентичністю, але не завжди позитивне переживання власної етнічної належності гарантує високий рівень громадянського самоусвідомлення. Про це свідчать невисокі кореляційні взаємозв'язки етнічної ідентичності і маркерів громадянськості (образ власної держави, стратегія поведінки громадянина, світоглядні орієнтири відповідального громадянина). Позитивні етнічні автостереотипи як ядро етнічної ідентичності (сильні кореляційні зв'язки) не пов'язані з позитивним переживанням громадянської належності – не має зв'язку з такими показниками, як гордість за країну, підтримка ініціатив влади, дотримання законів, збереження культури. Етнічна ідентичність впливає на почуття гордості за власну країну, з іншого боку – вона слабо пов'язана з готовністю жертвувати собою заради інтересів країни і громадською солідарністю.

Таким чином, висунута на початку дослідження гіпотеза про позитивний вплив високих самооцінок етнічного автостереотипу на громадянську самосвідомість не знайшла свого підтвердження, як і не підтвердилась теза про те, що позитивне оцінювання гетеростереотипів провокує комплекс меншовартості і негативно впливає на громадянську ідентичність. Тому можемо стверджувати, що громадянська

самосвідомість сучасної української молоді, хоч і пов'язана з етнічною ідентичністю і позитивними переживаннями належності до українського народу, не визначається лише фактором етнічності, глибина цього складного особистісного утворення залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів – залученості до різних соціальних груп з різними світоглядними позиціями, від власної готовності брати на себе відповідальність і почуття громадянського обов'язку, від ідеології, політики, економіки і перспектив держави як такої, від ступеня довіри особистості до державної влади і її структур тощо.

Перспективами подальших досліджень вважаємо розширення вибірки респондентів для отримання більш точних даних про зв'язки етнічного й громадянського в свідомості молодих українців, що дозволить віднаходити сучасні дієві засоби розвитку громадянської самосвідомості й патріотизму молоді.

Література

1. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : Учебник для вузов, 4-е изд., испр. и доп. / Т. Г. Стефаненко. – Москва : Аспект Пресс, 2009. – 368 с.
2. Дробижина Л.М. Национально-гражданская и этническая идентичность: проблемы позитивной совместимости / Л. М. Дробижина // Россия реформирующаяся. Ежегодник / Отв. ред. М. К. Горшков. – Москва : Институт социологии РАН, 2008. – Вып. 7. – С. 214-228.
3. Сміт Ентоні. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт. – Київ : «Ніка-Центр», 2006. – 320 с.
4. Toft M. The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory / M. Toft // Princeton University Press. – 2003. – 219 pp.
5. Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change / George A. DeVos, Lola Romanucci-Ross. – Mayfield Publishing Company, 1975. – 395 p.
6. Євтух В.Б. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій / В. Б. Євтух. – Київ, 2004. – 243 с.
7. Стегній О.Г. Динаміка просторово-територіальної самоідентифікації населення / О. Г. Стегній // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С. 62-74.
8. Татаренко Т. Етнічні кордони і міжетнічна толерантність / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5 (8). – С. 31-39.
9. Дробижина Л.М. Национально-гражданская и этническая идентичность: проблемы позитивной совместимости / Л. М. Дробижина // Россия реформирующаяся. Ежегодник / Отв. ред. М.К. Горшков. – Москва : Институт социологии РАН, 2008. – Вып. 7. – С. 214-228.
10. Павлова О.С. Чеченский этнос сегодня: черты социально-психологического портрета / О. С. Павлова. – Москва : Сам Полиграфист, 2012. – 558 с.
11. Верменич Я. Концепт регіоналізму у сучасній термінопрактиці / Я. Верменич // Регіональна історія України. – 2014. – Вип.8. – С.19-54.
12. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: практикум : Учебное пособие для студентов вузов / Т. Г. Стефаненко. – Москва : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.
13. Тульникова А.Ю. Содержание структурных компонентов этнической идентичности студенческой молодежи : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Тульникова Анна Юрьевна. – Ростов н/Д, 2004. – 199 с.
14. Дейнека О.С. Удовлетворенность жизнью как пре диктор отношения к экономической и политической стабильности студенческой молодежи / О. С. Дейнека, И. А. Вартанова // Современные проблемы науки и образования.– 2012.– № 6.
15. Phinney J. Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions / J. Phinney, A. D. Ong // Journal of Counseling Psychology. – 2007. – Vol. 54. – №3. – P. 271-81.

References

1. Stefanenko T. G. Etnopsihologiya : Uchebnik dlya vuzov, 4-e izd., ispr. i dop. / T. G. Stefanenko. – Moskva : Aspekt Press, 2009. – 368 s.
2. Drobizheva L.M. Natsionalno-grazhdanskaya i etnicheskaya identichnost: problemyi pozitivnoy sovmestimosti / L. M. Drobizheva // Rossiya reformiruyuschayasya. Ezhegodnik / Otv. red. M. K. Gorshkov. – Moskva : Institut sotsiologii RAN, 2008. – Vyip. 7. – S. 214-228.
3. Smit Entoni. Natsii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu / Entoni Smit. – Kyiv : «Nika-Tsentr», 2006. – 320 s.
4. Toft M. The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory / M. Toft // Princeton University Press. – 2003. – 219 pp.
5. Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change / George A. DeVos, Lola Romanucci-Ross. – Mayfield Publishing Company, 1975. – 395 p.
6. Yevtukh V.B. Etnosuspilni protsesy v Ukraini: mozhlyvosti naukovykh interpretatsii / V. B. Yevtukh. – Kyiv, 2004. – 243 s.
7. Stehniy O.H. Dynamika prostoroovo-terytorialnoi samoidentyfikatsii naseleennia / O. H. Stehniy // Ukrainskyi sotsium. – 2004. – # 2 (4). – S. 62-74.
8. Tatarenko T. Etnichni kordony i mizhetnichna tolerantnist / T. Tatarenko // Politychnyi menedzhment. – 2004. – # 5 (8). – С. 31-39.
9. Drobizheva L.M. Natsionalno-grazhdanskaya i etnicheskaya identichnost: problemyi pozitivnoy sovmestimosti / L. M. Drobizheva // Rossiya reformiruyuschayasya. Ezhegodnik / Otv. red. M.K. Gorshkov. – Moskva : Institut sotsiologii RAN, 2008. – Vyip. 7. – S. 214-228.
10. Pavlova O.S. Chechenskiy etnos segodnya: chertyi sotsialno-psihologicheskogo portreta / O. S. Pavlova. – Moskva : Sam Poligrafist, 2012. – 558 s.

11. Vermenych Ya. Kontsept rehionalizmu u suchasni terminopraktytsi / Ya. Vermenych // Rehionalna istoriia Ukrainy. – 2014. – Vyp.8. – S.19-54.
12. Stefanenko T.G. Etnopsihologiya: praktikum : Uchebnoe posobie dlya studentov vuzov / T. G. Stefanenko. – Moskva : Aspekt Press, 2006. – 208 s.
13. Tulyinina A.Yu. Soderzhanie strukturnih komponentov etnicheskoy identichnosti studencheskoy molodezhi : dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.05 / Tulyinina Anna Yurevna. – Rostov n/D, 2004. – 199 c.
14. Deyneka O.S. Udovletvorennost zhiznyu kak pre diktora otноsheniya k ekonomicheskoy i politicheskoy stabilnosti studencheskoy molodezhi / O. S. Deyneka, I. A. Vartanova // Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya. – 2012. – # 6.
15. Phinney J. Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions / J. Phinney, A. D. Ong // Journal of Counseling Psychology. – 2007. – Vol. 54. – №3. – P. 271-81.

УДК 378.015.3:[37.011.3 – 057.87:780.64]

DOI 10.31652/2415-7872-2021-66-137-141

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО КОНЦЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Михайлишен О. В., orcid.org/0000-0003-2447-4852

Михайлишена О. В., orcid.org/0000-0003-1109-7445

Блага Т. О., orcid.org/0000-0001-5019-6097

У статті окреслено значну роль складних психологічних процесів, що супроводжують виконавську діяльність музиканта. Музично-виконавська діяльність передбачає певні дії спрямовані на досягнення свідомо поставлених цілей і подолання зовнішніх або внутрішніх перешкод на шляху до них. Виконання цих завдань нерозривно пов'язане з вольовими властивостями виконавця – рішучістю, наполегливістю, здатністю до самостійних дій і вчинків, витримкою, самовладанням тощо. Розглянуті питання, пов'язані з особливостями підготовки студентів до концертної діяльності, можуть слугувати порадином як для молодих виконавців, так і для викладачів, які мають дуже добре знати звички, характер і склад психіки своїх учнів, щоб допомогти їм удосконалити виконавську майстерність.

Ключові слова: виконавська діяльність музиканта, емоційний стан, самовладання, витримка, темперамент, естрадне хвилювання, психофізичне напруження.

PSYCHOLOGICAL PREREQUISITES OF STUDENTS TRAINING TO CONCERT ACTIVITIES

Mikhailishen O., Mikhailishena O., Blaha T.

The article outlines the significant role of complex psychological processes that accompany the musician's performance. Musical performance involves the implementation of certain actions aimed at achieving conscious goals, and overcoming external or internal obstacles to them. The performance of these tasks is inextricably linked with the strong-willed qualities of the performer – determination, persistence, ability to act independently, endurance, self-control, etc. The artistic result of the performance process largely depends on the personality of the musician with his individual traits – musical abilities, emotionality, temperament, character traits and other individual characteristics. All these individual manifestations of creative personality are due to the specific activity of the psyche. The purpose of this article is to highlight psychological problems and methodological assistance to young performers and their teachers in preparing for a concert performance. When playing an instrument, the performer performs a number of complex psychophysiological actions, due to the work of the brain, and reflect the individual personality traits of the performer. These complex and important psychological phenomena associated with the creative performance process in the reproduction of music require special objective research and analysis. Solo concert performances require especially active and purposeful strong-willed activity. The psychological state of a person performing on a concert stage is of special interest and requires special study. The issues related to the peculiarities of preparing students for concert activities can serve as a guide for both young performers and teachers who need to know very well the habits, nature and composition of the psyche of their students to help them in the difficult process – improving performance.

Keywords: musician's performance, emotional state, self-control, endurance, temperament, variety excitement, psychophysical stress.

У музичному виконавстві значну роль відіграють складні й тонкі психологічні процеси, що супроводжують виконавську діяльність музиканта. Відомо, що художнє відтворення музики, яке складає сутність професійної діяльності будь-якого музиканта-виконавця, не обмежується передаванням задумки композитора й дотриманням усіх тих вказівок, що містяться в нотних записках. Художній результат виконавського процесу значною мірою залежить від особистості музиканта з його індивідуальними рисами